

Šta je komunikacija?

Ljudska komunikacija je jedan veštački proces. Ona počiva na veštačkim zahvatima, izumima, oruđima i instrumentima, a naročito na simbolima koji su uređeni u kodove. Ljudi se međusobno razumeju na način koji nije »prirodan«: u govoru ne čujemo »prirodne« tonove poput onih koji postoje u pevanju ptica, a pisanje nije »prirodni« gest poput pčelinjeg plesa. Stoga teorija komunikacije nije prirodna nauka već pripada disciplinama koje se bave neprirodnim aspektima čoveka i koje su nekada nosile ime »duhovne nauke«. Engleska reč *humanities* precizno opisuje suštinu tih disciplina – ona, naime, sugerise da je čovek jedna neprirodna životinja.

Samo s obzirom na tu neprirodnost može se za čoveka reći da je i društvena životinja, *zoon politikon*. On je idiot (izvorno »osoba koja živi samo u privatnosti«) ukoliko nije naučio da koristi instrumente pomoću kojih se komunicira (na primer jezik). Idiotija, nepotpuno bivanje čovekom, jeste neposredovanje veštine. Doduše, postoje i »prirodne« veze među ljudima (recimo, između odojčeta i majke, ili u polnom odnosu), te je moguće tvrditi da su one najizvornije i osnovne forme komunikacije. Ali one nisu karakteristične za ljudsku komunikaciju, a osim toga su u velikoj meri inficirane veštačkim zahvatima (to jest, na njih »utiče kultura«).

Ljudi nisu uvek sasvim svesni veštačkog karaktera komunikacije, toga da se sa drugima sporazumevamo posredstvom veštačkih zahvata. Nakon što naučimo neki kôd, skloni smo da zaboravimo da je on veštački – kada naučite kôd gestikulacije više ne razmišljate o tome da klimanje glavom dole-gore ima značenje »da« samo za one koji se služe tim kodom. Kodovi (i simboli koji ih čine) postaju neka vrsta druge prirode, a zahvaljujući kodifikovanom svetu u kome živimo – svetu fenomena sa značenjem, sveta klimanja glavom, saobraćajnih znakova i nameštaja – zaboravljamo »prvu

prirodu« (označeni svet). Na kraju krajeva, kodifikovani svet i postoji zato da bismo zaboravili da je on veštačka mreža koja, u skladu s našim potrebama, prirodu, po sebi i za sebe bez značenja, ispunjava značenjem. Cilj ljudske komunikacije je da zaboravimo kontekst koji nema značenje, kontekst u kome smo potpuno usamljeni i *incommunicado*, to jest svet u kome se nalazimo osuđeni na pojedinačnost i smrt: cilj je da zaboravimo svet »prirode«.

Ljudska komunikacija je veštački zahvat čija je svrha da zaboravimo brutalnu besmislenost života koji je osuđen na smrt. Po svojoj »prirodi« čovek je usamljena životinja budući da zna da će umreti i da u času smrti nema više ničega od zajednice, kakva god ona bila: svako mora umreti sâm za sebe. A svaki trenutak je potencijalno trenutak smrti. Čovek, naravno, ne može da živi sa takvim znanjem o usamljenosti i besmislenosti koja je u temelju njegovog života. Ljudska komunikacija prede veo – veo kodifikovanog sveta, umetnosti i nauke, filozofije i religije. Predivo tog vela koji nas obmotava postaje sve deblje, a njegova svrha je da zaboravimo vlastitu usamljenost i vlastitu smrt, kao i smrt onih koje volimo. Ukratko, čovek sa drugima komunicira, on je »politička životinja«, ne zato što je društvena životinja, već zato što je usamljena životinja koja nije u stanju da živi u usamljenosti.

Teorija komunikacije se bavi veštačkim predivom koje omogućava da zaboravimo usamljenost i stoga je jedna *humanity*. Ovdje nije mesto za raspravu o razlici između »prirode« s jedne i »veštine/umetnosti« (ili »kulture« ili »duha«) s druge strane, ali ipak treba reći šta u metodološkom pogledu sa sobom povlači tvrdnja da teorija komunikacije nije prirodna nauka. Krajem 19. veka je bilo opšte prihvaćeno da prirodne nauke objašnjavaju fenomene, dok ih »duhovne nauke« tumače. (Na primer, oblak se može objasniti ako se pokaže koji su uzroci njegovog nastanka, a knjiga se tumači kada se ukazuje na njeno značenje.) U skladu s tim, teorija komunikacije je disciplina koja se bavi tumačenjem – ona ima posla sa značenjima.

Nažalost, više nismo naivni da verujemo kako sâmi fenomeni zahtevaju objašnjenje ili tumačenje. Oblaci se mogu

tumačiti (proroci i poneki psiholog to i čine), a knjige se mogu objasniti (kao što to čine oni koji prihvataju istorijski materijalizam, i uz njih poneki psiholog). Reklo bi se da neka stvar postaje deo »prirode« čim se objasni, a da pripadne »duhu« čim odlučimo da je protumačimo. Ako je tako, onda je za hrišćanina sve »umetnost« (odnosno, Božje delo), a za prosvetljenog osamnaestovekovnog filozofa sve je »priroda« (to jest, sve je u principu objašnjivo). Razlika između prirodnih i »duhovnih« nauka se, dakle, ne tiče sâme stvari već stanovišta istraživača.

Međutim, stvari ne stoje tako. Doduše, sve se može »humanizovati« (na primer, oblaci se mogu »čitati«), i sve se može »naturalizovati« (na primer, mogu se pronaći uzroci za knjige). Ali treba biti svestan da svaki od istraživanih fenomena pokazuje različite aspekte kada im se na različite načine pristupi i da stoga nema mnogo smisla tvrditi da se radi o »istim fenomenima«. Protumačeni oblak nije oblak kojim se bavi meteorolog, a uzročno objašnjena knjiga nema ništa sa književnošću.

Ako ovo što je rečeno primenimo na fenomen ljudske komunikacije, uočićemo pomenuti metodološki problem. Naime, ako pokušamo da objasnimo ljudsku komunikaciju (na primer, kao dalje razvijanje komunikacije između sisara, kao posledicu ljudske anatomije ili kao metod za prenošenje informacija), onda ne govorimo o istom fenomenu o kome je reč kada pokušamo da ljudsku komunikaciju tumačimo (to jest, da pokažemo šta ona znači). U ovom radu predlažemo da se taj problem ima u vidu. U onome što sledi, »teorija komunikacije« se, dakle, shvata kao interpretativna disciplina (za razliku od, recimo, »informatičke teorije« ili »informatike«), a ljudska komunikacija se posmatra kao fenomen koji ima značenje i koji treba tumačiti.

Sa stanovišta interpretacije možemo uočiti taj neprirodni aspekt fenomena komunikacije, ali nećemo ga u potpunosti zahvatiti ako kažemo da su metode komunikacije veštaške, to jest da se kodovi smišljeno stvaraju. Ljudska komunikacija je neprirodna, ili čak protivprirodna, zato što se iza nje krije namera da se dobijene informacije uskladište. Ona je »nega-

tivno entropijska«. Moglo bi se tvrditi da je prenošenje sakupljenih informacija s generacije na generaciju suštinski aspekt ljudske komunikacije i da ono predstavlja specifičnost čoveka uopšte: čovek je životinja koja je pronašla trikove pomoću kojih može da gomila sakupljene informacije.

Doduše i u »prirodi« postoje takvi negentropijski procesi. Na primer, biološki razvoj bi se mogao posmatrati kao napredovanje ka sve složenijim formama, ka akumulaciji informacija – kao proces koji vodi ka sve manje verovatnim strukturama. A onda bi se moglo reći, ako želimo da objasnimo fenomen ljudske komunikacije, da je ljudska komunikacija, za sada, poslednji stadijum u tom razvojnom procesu. Ali, u tom slučaju bismo govorili o jednom drugom fenomenu, a ne o onome na koji mi ovde mislimo.

Sa stanovišta objašnjenja, to jest sa stanovišta prirodnih nauka, gomilanje informacija je proces koji se odvija takoreći iza leđa mnogo raširenijem procesu gubitka informacija, i na kraju upravo u tom širem procesu i završava: gomilanje informacija je epiciklus. Hrast je složeniji od žira, ali će na kraju završiti kao pepeo, a pepeo je manje složen od žira. Mrav je složenije strukture od amebe, ali Zemlja se približava Suncu i celokupni biološki epiciklus će na kraju završiti kao pepeo, a taj pepeo je opet manje složen od amebe. Epiciklusi skladištenja informacija nisu verovatni, ali su statistički mogući te tako, takođe statistički posmatrano, i u skladu sa Drugim zakonom termodinamike, moraju završiti u onome što je verovatno.

Kada pokušamo da je tumačimo, a ne objašnjavamo, negentropijska tendencija ljudske komunikacije izgleda sasvim drugačije – čak sasvim obrnuto. Naime, sa stanovišta objašnjenja, akumulacija informacija se ne shvata kao proces koji statistički nije verovatan ali je moguć, nego kao ljudska namera: dakle, ne kao posledica slučajnosti i nužnosti, nego kao posledica slobode. Skladištenje dobijenih informacija se sa tog stanovišta ne tumači kao izuzetak u okviru termodinamike (kao što je to slučaj u informatici), nego kao protivprirodna namera ljudi koji su osuđeni na smrt. Drugim rečima, teza da je ljudska komunikacija veštački zahvat protiv usa-

mljenosti pred smrću, i teza da je to proces koji vodi protiv opšte tendencije prirode, usmerene ka entropiji, zapravo, tvrde jednu istu stvar. Tupa tendencija prirode da uvek vodi ka stanjima koja su verovatnija, ka gomilanju, ka pepelu («smrti u ognju») nije ništa drugo do objektivni aspekt subjektivnog iskustva naše vlastite glupe usamljenosti i naše osuđenosti na smrt. I sa egzistencijalnog stanovišta, kao pokušaj da zajedno sa drugima prevaziđemo smrt, i sa formalnog stanovišta, kao pokušaj da stvorimo i uskladištimo informacije, naša komunikacija izgleda kao pokušaj da se porekne priroda, i to ne samo »priroda« tamo spolja, nego i »priroda« čoveka.

Ako na ovakav način tumačimo naše angažovanje u pogledu komunikacije, onda postaju beznačajna statistička (i uopšte kvantifikativna) razmatranja. Pogrešno je pitanje koliko je verovatno da se kamenje i cigle grupišu tako da nastane grad, i kada će one ponovo da se pretvore u gomilu otpada. Grad nastaje zahvaljujući nameri da se jednom besmislenom bivanju ka smrti dâ značenje. Besmisleno je pitanje koliko majmuna koliko godina mora da udara po pisačkoj mašini da bi »nužno« nastala *Božanstvena komedija*. Danteovo delo, dakle, ne treba objašnjavati na osnovu njegovih uzroka, već interpretirati na osnovu namera. Jer ljudsko angažovanje u cilju skladištenja informacija, usmerenog protiv smrti, ne može se meriti skalama koje prirodna nauka upotrebljava. Test ugljeničkog izotopa meri prirodno vreme, recimo, gubitka informacija kod specifičnih radioaktivnih atoma. Veštačko vreme ljudske slobode («istorijsko vreme») se ne može meriti obrtanjem formula koje se koriste u tom testu, ne može se meriti kao kumulacija informacija. Kumulacija informacija nije mera istorije, nego je mera, da tako kažemo, mrtvog otpada koji nastaje zbog namere usmerene protiv smrti, namere koja je pokretač istorije – dakle, slobode.

Pri tome je važno reći da ne postoji nikakva protivrečnost između interpetativnog i objašnjavalačkog pristupa komunikaciji, to jest između teorije komunikacije i informatike. Fenomen nije »stvar po sebi«, već stvar koja se pojavljuje u posmatranju, te stoga nema mnogo smisla kod dva načina

posmatranja govoriti o »istoj stvari«. Posmatrano sa stanovišta informatike, komunikacija nije isti onaj fenomen koji se posmatra sa stanovišta ovog rada. U informatici je komunikacija »prirodni« proces te se stoga mora objektivno objasniti. Ovde je ona »protivprirodni« proces i mora se intersubjektivno tumačiti. Ponegde će se ova dva načina gledanja na stvari poklopiti: u takvim trenucima se iz treće perspektive može videti ono što je zajedničko ovim dvema perspektivama. Ali to ne spada u namere ovog rada. Njegovo stanovište je »humanističko«, budući da se bavi ljudskom komunikacijom kao fenomenom slobode.

PRVI DEO

Poglavlje 1

Nekoliko struktura komunikacije

Ljudska komunikacija, kako je u ovoj knjizi razumemo, odvija se sa namerom da se zaboravi besmislenost i usamljenost života koji vodi ka smrti, i da se na taj način život učini podnošljivim. Taj cilj komunikacije pokušavamo da dostignemo tako što stvaramo kodifikovani svet, dakle, svet izgrađen od uređenih simbola, u kome su skupljene informacije do kojih smo došli. U narednom poglavlju ćemo govoriti o kodovima i njihovim simbolima, a u ovome se bavimo dolaženjem do informacija i njihovim skladištenjem. S obzirom da koristimo interpretativni metod, centralno pitanje bi trebalo ovako formulisati: koji su metod ljudi odabrali za stvaranje informacija, a koji za njihovo čuvanje?

Na to pitanje bi se mogao dati sledeći shematski odgovor: da bi stvorili informacije, ljudi razmenjuju različite postojeće informacije nadajući se da će se iz te razmene sintetizovati nove informacije. To je dijaloška forma komunikacije. Da bi sačuvali informacije, ljudi dele postojeće informacije u nadi da će tako podeljene informacije biti kadre da se bolje odupru entropijskom delovanju prirode. To je diskurzivna forma komunikacije.

Iz ovog shematskog odgovora odmah nam je jasno da (a) nijedna od ove dve forme komunikacije ne može da postoji bez one druge i da je (b) razlikovanje te dve forme pitanje »distance« posmatrača u odnosu na ono što posmatra.

(a) Za dijalog su neophodne informacije do kojih su učesnici u dijalogu došli tako što su prethodno bili primaoci nekih diskursa; a da bi nastao diskurs, onaj ko deli informacije (»pošiljalac«) mora raspolagati informacijama koje su nastale u nekom prethodnom dijalogu. Stoga je besmisleno pitanje šta prethodi, dijalog ili diskurs.

(b) Svaki dijalog se može posmatrati kao niz diskursa koji teže da uđu u razmenu. A svaki diskurs se može videti kao deo nekog dijaloga. Na primer, jedna naučna knjiga, ako se posmatra izolovano, može da se tumači kao diskurs. U kontekstu drugih knjiga, može se interpretirati kao deo naučnog dijaloga. A sa još veće distance može se videti kao deo naučnog diskursa koji teče još od renesanse i karakteristika je zapadne civilizacije.

Ali iako dijalog i diskurs impliciraju jedan drugog, te iako njihovo međusobno razlikovanje zavisi od toga kako se posmatraju, ova razlika je važna. Situacija učestvovanja u diskursu je sasvim drugačija od situacije učestvovanja u dijalogu. (To je u osnovi pitanje političke prirode.) Dobar primer je opštepoznata jadikovka da »čovjek više ne može da komunicira«: nije odmah jasno na šta cilja to vajkanje zbog nedostatka komunikacije, budući da nikada ranije u istoriji komunikacija nije funkcionisala tako dobro, tako intenzivno i tako ekstenzivno kao danas; zapravo, ona cilja na teškoću da se uspostavi pravi dijalog, što će reći da se informacije razmenjuju tako da to dovodi do stvaranja novih. Ta teškoća postoji upravo zahvaljujući savršenom funkcionisanju komunikacije, naime sveprisutnosti prvorazrednih diskursa koji svaki dijalog u isti mah i onemogućuju i čine nepotrebnim.

Moguće je, zaista, tvrditi da komunikacija može ostvariti svoj cilj – prevazilaženje usamljenosti i davanje smisla životu – samo ukoliko su diskurs i dijalog u ravnoteži. Ukoliko preovlađuje diskurs, kao što je to danas slučaj, ljudi se, uprkos stalnoj povezanosti sa takozvanim »izvorima informacija«, osećaju usamljeno. A ukoliko u odnosu na diskurs preovlađuje seoski, odnosno varoški dijalog, kao što je to bio slučaj pre revolucije u komunikaciji, ljudi se uprkos dijalogu osećaju usamljeno, i to zato što su »odsečeni od istorije«.

Razlikovanje između diskursa i dijaloga, kao i pojam ravnoteže između njih, omogućavaju nam da istoriju posmatramo iz jedne specifične perspektive. Tako možemo razlikovati pretežno dijaloške periode (na primer, vreme *Ancien régime* sa njegovim *table rondes* i *assemblées constitutionnelles*) i pretežno diskurzivne periode (na primer, vreme romantizma